

*О. А. Мельниченко,
доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри управління та організації діяльності
у сфері цивільного захисту,
Національний університет цивільного захисту України*

НАПРЯМИ ТА ЗАСОБИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕТІНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Нині в Україні практично усі сфери людського життя уражено певною мірою протиправними (напівлегальними, нелегальними, кримінальними) видами діяльності, які ототожнюються з тіньовою економікою. Ураховуючи її значні масштаби і переважно негативний вплив на суспільні процеси, украй актуальним убачається об'єднання зусиль усіх гілок державної та муніципальної влади, науковців, інститутів громадянського суспільства тощо задля детінізації національної економіки – «комплексу взаємозв'язаних і взаємодоповнюваних заходів, що дозволять не лише легалізувати «тіньову» діяльність підприємств без скорочення обсягів виробництва і втратити їхніх виробничих потужностей та ринків збуту» [4, с. 23], а й «забезпечити істотне зменшення масштабів кримінальної компоненти тіньової економіки, що зрештою, сприятиме поліпшенню соціально-економічної ситуації в країні» [5, с. 120] і «забезпеченню економічної безпеки держави» [8].

Безсумнівно, що подібні заходи потребують належного наукового обґрунтування, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика детінізації національної економіки відображена в дисертаційних роботах з економіки (О. Ващенко, О. Кулініч, І. Мазур, А. Поліщук, М. Флейчук), державного управління (В. Серафимов, А. Халецький), права (І. Гаєвський, Д. Манько, С. Позняков, В. Попович, О. Столярський) тощо. Попри це в науковій спільноті зберігається значний інтерес до цієї проблематики (О. Балануца, З. Варналій, Т. Вишинська, Ю. Гончаров, З. Живко, О. Іляш, Ю. Клепікова-Чижова, О. Коваль, Т. Мельник, Л. Олейнікова, Н. Поплевічева, О. Ревякін, І. Савич, Т. Сидоренко, О. Сунцова, Т. Тищук, Ю. Хазарашвілі, О. Чижов) тощо.

Постановка завдання. Метою статті є надання пропозицій щодо зменшення негативного впливу тіньової економіки та скорочення її масштабів. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання: 1) визначити пріоритетні напрями детінізації національної економіки; 2) конкретизувати засоби державного регулювання цього процесу та удосконалити їхню класифікацію.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні науковці одноставні у думці щодо необхідності детінізації національної економіки. Однак запропоновані ними напрями реалізації цього процесу є не лише відмінними, а й такими, що потребують додаткових коментарів. Так, зокрема, пропозиція «створити такі умови, за яких суб'єктам підприємницької діяльності економічно не вигідно працювати в «тіні»» [9, с. 151] є занадто загальною, хоча і беззаперечною. Водночас, чимало випадків, коли «напрями» сформульовано, радше за все, як «завдання», а саме: «протидіяти корупції; забезпечити права власності; реформувати митні органи; посилити мотивацію та конкурентні позиції легальної діяльності суб'єктів господарювання» [10, с. 20]; «розбудувати адміністративно-правову інфраструктуру та протидіяти правопорушенням й іншим тіньовим проявам» [9, с. 151]; «забезпечити створення уповноваженими органами державної влади сприятливих економіко-правових умов для здійснення податковими боржниками легальної фінансово-господарської діяльності; удосконалити організаційно-правову інфраструктуру превентивної протидії вчиненню адміністративних і фінансових правопорушень» [6, с. 9]; «забезпечити стабільність, прозорість та однозначність норм законодавства у сфері оподаткування та валютного регулювання; покращити інвестиційний та підприємницький клімат» [1, с. 18].

Зрештою варто погодитись з С. Корецькою, яка визначити такі пріоритетні напрями детінізації: «боротьба з корупцією; зміни в податковій політиці; обмеження тіньового ринку робочої сили; боротьба з «відмиванням брудних» коштів; боротьба з кримінальним сектором тіньової економіки» [3, с. 18].

Водночас, не менш дискусійним залишається питання вибору засобів детінізації національної економіки, серед яких на особливу увагу заслуговують такі: «підвищення ефективності податкового контролю» [2, с. 6]; посилення контролю «над трансфером технологій та фінансуванням політичного процесу» [10, с. 20], а також за «за фінансово-господарськими операціями» [9, с. 151].

Хоча ««легалізація» є першим етапом виходу з «тіні»» [6, с. 7], однак не усяка легалізація є бажаною та можливою. Саме тому варто погодитись з тими науковцями (Л. Аркуша, В. Бобиль, А. Бугаєнко, Ю. Гончаров, С. Корецька, А. Мамишев, О. Чижов тощо), які закликають використовувати усі доступні засоби для недопущення «відмивання» кримінальних коштів.

При цьому для легалізації коштів, отриманих у «сірих» сегментах тіньової економіки, науковці (З. Варналій, В. Попович, О. Прокопик, О. Тимченко тощо) пропонують застосовувати амністію таких капіталів. Однак такий крок убачається запізним, оскільки значну їх частину уже легалізовано через механізми «приватизації» та «відмивання», оскільки «амністія може «легалізувати» виявлених і затриманих «тіньовиків», але не створює економічних передумов для повернення ними тіньових капіталів у легальний сектор економіки. Подібні разові акції, як правило, дають результат зворотній задекларованому» [7, с. 11].

Варто погодитись, що «методи боротьби з тіньовою економікою в Україні поки що залишаються безсистемними та не комплексними. Усі методи в основному зводяться до каральних санкцій за порушення умов заборони. Використання санкцій без системи зворотного захисту фізичних та юридичних осіб від влади розкручує небезпечний маховик створення та підтримки розвитку тіньової економіки» [3, с. 11]. Більше того, «спроби державної влади досягнути істотного зменшення рівня тінізації (нижче 10 %) та протидії корупції із застосуванням винятково репресивних методів без інституціональних змін призведуть до різкого зниження темпів росту ВВП» [10, с. 15].

Проведені узагальнення наукових публікацій та результати власних досліджень дозволили удосконалити класифікацію засобів державного регулювання детінізації національної економіки:

1. За способом впливу:
 - адміністративні;
 - економічні;
 - нормативно-правові;
 - організаційні;
 - соціально-психологічні.
2. За формою впливу:
 - прямі;
 - непрямі.
3. За характером впливу:
 - стимулюючі;
 - репресивні.
4. За сферою впливу:
 - напівлегальна діяльність;
 - нелегальна діяльність;
 - кримінальна діяльність.
5. За об'єктами впливу:
 - населення;
 - бізнес-структури;
 - державні та муніципальні органи влади тощо.
6. За спрямованістю впливу:
 - викорінення причин тінізації економіки;
 - пригнічення джерел відтворення тіньової економіки;
 - боротьба з усіма формами її прояву;
 - заохочення до легальної діяльності.
7. За метою:

- легалізація;
- декриміналізація.

У подальшому детінізація національної економіки має здійснюватися з використанням відповідних засобів державного регулювання за такими пріоритетними напрямками:

1. Легалізація «тіньової» діяльності бізнес-структур:

- реальне та радикальне спрощення погоджувальних і дозвільних процедур щодо здійснення підприємницької діяльності;
- посилення відповідальності за ухилення від сплати податків і страхових внесків й покращення їх адміністрування;
- спрощення системи оподаткування, зниження податкового тиску за одночасного підвищення відповідальності за порушення у цій царині;
- використання непрямих методів податкового контролю;
- запровадження санкцій по відношенню до податкових сховищ і тих, хто користується їх послугами залежно від рівня прозорості операцій та міжнародного співробітництва;
- введення заборони на господарську діяльність тих фізичних осіб, які раніше вчинили серйозний податковий злочин;
- обмеження можливості проведення експортно-імпортних операцій національними суб'єктами господарювання з компаніями в офшорних зонах;
- спрощення руху капіталів і трудових ресурсів;
- зменшення обсягу готівкових розрахунків, проведення майже всіх платежів через банківську систему та відповідний контроль за цими операціями;
- вжиття адекватних заходів для активного залучення бухгалтерів і аудиторів до виявлення/інформування про порушення, пов'язані з «відмиванням» грошей;
- посилення оперативної діяльності з викриття злочинних угруповань, корумпованих зв'язків з кримінальними структурами вищих посадових осіб та інших відповідальних працівників, створення належних умов роботи оперативним і слідчим;
- захист прав і свобод громадян перед посяганнями державних структур;
- забезпечення для громадян і суб'єктів господарювання реальної можливості оскаржити в судах незаконні дії чиновників;
- захист майнових прав фізичних та юридичних осіб;
- проведення динамічного (а не статичного) перехресного і горизонтального аналізу контекстних даних про транзакції на предмет шахрайства;
- прийняття нових правил конфіскації та арешту доходів, одержаних злочинним шляхом, які дадуть можливість застосовувати ці заходи не лише до прямих, але й до непрямих (конвертованих) доходів, здійснювати еквівалентну конфіскацію та конфіскацію доходів третьої особи;
- чітке регламентування процедури зовнішнього підтвердження достовірності представлених даних;
- обов'язкове обґрунтування джерел походження грошових коштів при купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму;
- зменшення соціального навантаження на підприємства за одночасного збільшення частки утримань з фізичних осіб, які підприємства сплачують до соціальних фондів;
- віднесення до переліку кримінальних злочинів «незаконного збагачення», що передбачено ст. 20 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності;
- використання «м'якої» моделі адаптації некримінальних тіньових капіталів до діяльності у легальній економіці тощо.

2. Декриміналізація окремих видів діяльності:

- нормативно-правове упорядкування торгівлі людськими органами;
- адміністративні обмеження та організаційно-правова допомога у легалізації проституції.

3. Боротьба з кримінальним сектором тіньової економіки:

- встановлення кримінальної відповідальності за рейдерство;
- притягнення до кримінальної відповідальності за дії, що входять до системи заходів з протиправного захоплення підприємств;

- затвердження концепції легалізації тіньової економіки з урахуванням особливостей її прояву, а також економічних і соціально-політичних умов;
- забезпечення координації дій правоохоронних і контролюючих органів, а також інших органів державної влади та місцевого самоуправління;
- деполітизація економіки, введення підконтрольності та відповідальності влади тощо.

Висновки. Пріоритетними напрямками детінізації національної економіки є такі: легалізація «тіньової» діяльності бізнес-структур; декриміналізація окремих видів «чорної» економіки; скорочення масштабів і зменшення негативного впливу на суспільство кримінальних видів тіньової економіки. Засоби державного регулювання детінізації національної економіки відрізняються за способом, формою, характером, сферою, об'єктами, спрямованістю та метою впливу. Комплексне й зважене використання запропонованих засобів регуляторного впливу держави здатне покращити соціальну, економічну та криміногенну ситуацію в країні. Подальші наукові розвідки мають бути зосереджені на розробці теоретичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на розвиток офіційної економіки та скорочення масштабів протиправних її сегментів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варналій З. С. Детінізація економіки як чинник забезпечення національної безпеки України / З. С. Варналій // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С. 1–18.
2. Головченко О. М. Теоретико-методологічне забезпечення подолання загроз стабільному економічному розвитку регіонів України: автореф. дис... д.е.н.: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О. М. Головченко. – Одеса, 2010. – 53 с.
3. Корецька С. О. «Тіньова» економіка: наслідки та методи подолання / С. О. Корецька // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 20. – С. 15–18.
4. Мельниченко О. А. Вплив тінізації економіки на добробут населення / О. А. Мельниченко // Теорія та практика державного управління: тези III міжнарод. наук. конгр., 26 лютого 2003 р. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ, 2003. – № 2. – С. 159–161.
5. Мельниченко О. А. Дослідження компонент іллегальної економіки та врахування їх результатів як елемент державної політики детінізації національної економіки / О. А. Мельниченко // Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. – Дніпропетр.: Вид-во ДРІДУ НАДУ, 2011. – № 1. – С. 113–122.
6. Позняков С. П. Адміністративно-правовий режим детінізації відносин у сфері погашення податкового боргу: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С. П. Позняков. – Ірпінь, 2007. – 25 с.
7. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. М. Попович. – К., 2002. – 35 с.
8. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики [Електронний ресурс]: Закон України від 1 липня 2010 р. № 2411-VI. – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
9. Сидоренко Т. О. Детінізація економіки та легалізація капіталу в країні / Т. О. Сидоренко // Інноваційна економіка. – 2011. – № 2. – С. 150–154.
10. Флейчук М. І. Теоретико-методологічне засади детінізації економіки та протидії корупції в Україні в умовах глобалізації: автореф. дис. ... д.е.н.: спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави» / М. І. Флейчук. – К., 2010. – 33 с.